

Láthatatlan történelem

1

Úgy kéne történelmet írni, ahogy Lipp Tamás A Sátán körzójében teszi. A perdöntő apróságokat felidézve, de nem körülményeskedve; mesélgetve, elkalandozva, de pontosan; nagy horderejű történelmi mélyáramokat a szimbólum erejével megragadó hétköznapiságokkal elmesélve. Mert a történelem nem csupán háborúk és politikák jobbára ocsmány története. Szereplői nem csupán királyok, terroristák, forradalmárok és háborús bűnösök, csatateretek és évszámok. A történelem mélyárama jeltelen életek, ismeretlen sorsok iszonyú hordalékát görgeti. A történelemnek ez a láthatatlan, jobbára feltáratlan rétege legalább olyan fontos titkokat rejt, mint Hitler koponyája vagy Napóleon alsónadrágja vagy a trianoni szerződés állítólagos titkos záradéka. Erre a másfajta archeológiára Danilo Kiš sorsnyomozó írásai szolgálnak példaként.

Lipp Tamás is ezt a kevésbé látható történelmei kutatja. Például a zsidóság polgári emancipációja (1867) és a vallás recepciója (1895) csak az érem látható oldala. A másik a hétköznapok realitása az élet minden területén. Ez utóbbinak érzékletes, láttató leírása Lipp Tamás könyvének fő erénye. Jóval többet és fontosabb dolgokat tudunk meg belőle a korról – elsősorban az 1870- 80-as évekről van szó, a magyarországi antiszemitizmus újkori formájának kezdeteiről –, mint valamely száraz, hivatalos történelemkönyvből. Mikszáth tudósításai, Krúdy mítoszba hajló történetei és halálpontos impresszionizmusa, parlamenti jegyzőkönyvek, korabeli újságcikkek, a tiszta-eszlári per iratai, ismert és ismeretlen emberek memoárjai és hasonló dokumentumok képezik Lipp Tamás széleskörű forrásanyagát.

A könyv kiindulópontja, vagy inkább: ürügye Munkácsy Krisztus Pilátus előtt című képe. Lipp Tamás tézise – vagy benyomása – ugyanis, hogy ez a kép a sovén ideológiákra fogékony és e szempontból igen zavaros korszak látványos sűrítménye, egy jellegzetes korabeli „nemzeti szuperprodukción”. Sőt, hogy Munkácsynak mint festőnek a sorsa és kudarca metaforája a magyar nemzeti tudat sorsának és kudarcainak.

„Tragikomikus – írja Lipp Munkácsyról –, hogy vérbeli kolorista létére egész életében eszmék, ideológiák kifejezésére törekedett, de mivel igazából nem tudott mit kezdeni velük, a napilapok karikatúráinak szellemében jelenítette meg őket. Ezért törik meg újra és újra a lendülete: a vázlatok és előtanulmányok még élettelen vibrálnak, de a nagy képeket már eszmék béklyója nyűgözi le”, miközben „a századvég képzőművészeti forradalmáról, a gyökeresen megújult szemléletmódról, a fölfrissült formanyelvről, a technikai újításokról egyszerűen nem vesz tudomást”. „Munkácsy nem tudott megbirkózni a korszak nyugtalanító

kérdéseivel; elnagyolt, föllazult szerkezetű történelmi tablóképeire beszivárogtak a politikai ponyvák torz válaszai." A Krisztus Pilátus előtt magán viseli mindezen jegyeket. Lipp – többek közt – Malonyai Dezsőt idézi tanúként: „minél átszellemültebb, éteribb Krisztus áll előttünk, annál égbekiáltóbb a zsidó csőcselék gonoszsága". „Ha a Mester – medítál Lipp – egy kissé méltányosabban bána a fényekkel, s hagyná, hogy természetük szerint az arcok élén megsokszorozódjanak s összecsillanjanak, akkor talán Jézusról átsugározna egy csöppnyi tisztaság a tömegre is, s viszont: Jézust is megérintené az »egész népből áradó vaskos durvaság". „Mindenesetre a magyarországi antiszemita a Krisztus Pilátus előttben tételeik művészi ábrázolását látták."

„Elképzelem, amint a Vereckei-szoroson a nap felkél, fényt árasztva az elragadó vidékre. Ott áll Árpád kiemelkedő alakja, előtte a rabszolga tótok, oláhok és más népek, akiknek bilincseit Árpád széttöri." Eképpen kapacitálja Jókai Munkácsyt a Honfoglalás megfestésére. Majd így folytatja: „Úgy értse meg a külföld ezt is, mint megértette a Pilátust."

Szegény Jókai.

Mert hát hogyan értette „a külföld" a Krisztus Pilátus előttöt? Érdekelte-e egyáltalán? És tetszett volna-e neki a kép melodramai és ideologikus beállítottsága? Az új időknek új szeleit ignoráló, másodvonalbeli akadémizmus? De ha a kép zseniális lenne is, mint ahogy nem az? A külföld rápillant a magyar génusz roppant nagyságára és ott helyben összeomlik? Szegény magyar nemzeti tudat.

Mindenesetre – jegyzi meg Lipp – Munkácsy „párizsi sikerei, amelyeket a franciák csupán kortünetnek tekintettek (az egykor híres nagy vásznakra néhány év múlva ott már senki sem emlékezett), Magyarországon egyszer s mindenkorra a világhírt jelentették".

2

Lipp csak egy-két esetben utal a mai korral való párhuzamokra, nem erőlteti az amúgy is állandóan föltolakovó allúziók emlegetését. Így is világosan kiderül a könyvből, hogy az antiszemita pszichikai, társadalmi és logikai struktúrája azóta nagyjából konstans. Döntő különbség persze, hogy az, ami megtörtént, akkor még nem történt meg. Emiatt-e vagy sem, ki tudja, mindenesetre a múlt század végén még egyáltalán nem egyértelmű a végkifejlet. Sőt, mint Lipp többször utal rá, a „zsidókérdés", mivel még nincs vagy igen gyengécske, nem nélkülözi a kedélyes elemeket. Először is Istóczy Győzöt, a magyarországi antiszemita atyját, országgyűlési képviselőt a parlamentben folyamatosan kiröhögik, Ónody Géza tisztaeszlári képviselő kivételével mindenki. Harcos antiszemita kirohanásai kabarészamba mennek, Ónodyt pedig figyelemre sem méltatják. Lipp Mikszáthot idézi, aki szerint Ónody parlamenti „beszédei »csak garasos cigarettákat értek«, míg Istóczyért a képviselőtársak akár »félíg szítt,

pompásan szelelő kabanoszt« is elnyomnak kint a folyosón.” Szabolcsi Miksa (újságíró, Eötvös Károly segédje a tiszzaeszlári perben) a következő táviratot küldi Istóczynak: „Purim ünnepünk alkalmából poharat ürítünk az ön egészségére, minthogy megmagyarosodásunkat éppúgy szívből kívánjuk, mint ön.” (Mily paradox érzület az erőszakos beolvasztást szorgalmazó fajgyűlölő: az alacsonyabb rendűt miért oly vehemensen asszimilálni akarni, a rossz vért a jóval vegyíteni? A szigorúan végigvitt antiszemitizmusnak csupán két alternatívája van: Endlösung vagy cionizmus.) „A másik anekdota szerint egy vidéki gimnázium zsidó hallgatói Istóczyt kérték fel irodalmi önképzőkörük tiszteletbeli elnökének, aki a fölkérést ízetlen tréfának minősítette, s visszautasította.”

Ám, ha nem is feltétlenül mint ok, de mint az első komoly szindróma, a tiszzaeszlári per (1882) meghozza a fordulatot. A „vérvád” hamisnak bizonyul, ám a bírósági ítélet az előítéleteket természetesen a legkevésbé sem zavarja, sőt. A kor szkinhedjei akcióba lépnek. Pozsonyban és Budapesten zsidóellenes tüntetők üzleteket fosztogatnak. A katolikus egyház néhány prominensének, bizonyos „konzervatív, keresztény, nemzeti” erőknek megvillan a foga fehérje. „A közéleti férfiak két egymásra fenekedő táborra szakadtak: liberálisokra és antiszemitákra.” (Logikailag egy kissé meghökkentő ez az ellentét. Ám a mai magyarországi politikából semmit sem ért, aki ezt nem ismeri.) „Az utóbbiak voltak kevesebben, de ők voltak a hangosabbak.” (Újabb párhuzam.)

A parlamentben is történik ez-az. Egy korabeli újságcikkből idéz Lipp: „Érdekes volt figyelemmel kísérni Istóczyt a szónoklat alatt. Látszott rajta, mennyire igyekszik indulatba hozni magát, s mint intézi beszédének némely fenyegetőbb passzusait Wahrmannhoz – az lévén a hozzá legközelebb ülő zsidó. Wahrmann válaszában hűvös és tárgyilagos volt. Beszédét élénk helyeslés fogadta. Wahrmann ezután kiment a hűvös folyosóra és ott sétálgatott. Egyszerre megszólítja őt Ónody, hogy elégtételt kérjen Istóczyt sértő szavaiért. Wahrmann azt felelte, hogy képviselői minőségében, nyílt ülésen elmondottakért elégtételt adni nem köteles. Erre lépett oda hozzájuk Istóczy: »Ön engem megsértett, elégtételt adni nem akar: én önt ezennel hitvány gazembernek nyilvánítom.« Wahrmann nyugodtan válaszolt: »Én pedig az ön által használt címekeket önre visszahárítom.« Istóczy erre előlépett, s kezét ütésre emelé...”

3

Egy fejezet kilóg a könyvből. Egyrészt mert egy nagyon más történelmi téridőpontba kalandozik, másrészt, mert ez a fejezet nem jó. Arról van benne szó, hogy igaz-e „az istengyilkos zsidók” ósrégi, képtelen képzele. Lipp forrásanyaga – amely a másik tematika esetében bámulatosan gazdag – itt nagyon hiányos, vélhetőleg egy-két tanulmány, egy kis Renan és maga a Biblia, amelyből tudvalevőleg a Sátán is tud idézni. A filológiai megalapozottság

hiánya miatt ráadásul élesen kiütközik, hogy Lipp bántóan prejudikál a történeti kérdés eldöntésében. Érvelése helyenként inkonzisztens. (A négy evangélista egybehangzó állítása például egyszer az utólagos retusálás erős gyanúját kelti benne, másszor reflektálatlanul és pozitíve idézi: ha mind a négyen ugyanazt mondják, akkor tuti, hogy úgy is volt.)

De a fő tévedése szerintem ennek a fejezetnek az, hogy egyáltalán megíródott. Ha a zsidó főtanácsnak döntő szerepe van Jézus kivégzésében, ha Poncius Pilátus mossa kezeit, ha az éppen összeverődött tömeg egyként Barabbást kiált – mi következik mindebből a zsidó népre nézve? Semmi. Csak két évezred üldöztetése – válaszolhatná valaki keserűen. Ám a kereszténység egész történetén végigvonuló masszív zsidóellenesség oka világosan nem történeti vagy eszkatológiai „tényekben” rejlik. Az ősatyák, Mózes és a próféták istene: zsidó. A keresztény világ szent könyvének minden egyes szerzője: zsidó. A Messiás: zsidó. Az apostolok: zsidók. Az Anyaszentegyház alapítói: zsidók. Mindezt ignorálni és egyszerre kereszténynek és antiszemitának lenni nem kis teljesítmény. (És akkor a kereszténység lényegi tanításait – szeresd felebarátodat, dobd vissza kenyérral és egyéb „elhanyagolható” kitételeket – nem is említettük.) És az evidencia mégsem működik az evidencia erejével: vagyis nem történelmi tények az okok. Ellenkezőleg: nagyon is jelen vannak, de elfojtva, mint kényelmetlen dolgok a tudattalanba számúzva. Hogy mik a valódi okok, arról könyvtárnyit írtak és mégannyit fognak írni, hiszen az ennyire nyilvánvaló ennyire sikeres ignorálása nagyon nehezen érthető. E sikerességet a Lipp elemezte Munkácsy-kép kitűnően illusztrálja, mely ugyan „a napilapok karikatúráinak szellemében” fogant, Jézusnak mégis „finom metszésű orra” van, mely Malonyai Dezsőt is teljesen elragadta. Vagy Péter de Rosa „leleplezése”: a keresztény képzőművészet két ezredéve alatt Krisztusról soha nem hullott le az utolsó lepel. Nem hullhatott le, többek közt azért, mert akkor láthatóvá vált volna, amit a keresztény Európa valami miatt mindig is elfelejteni szeretett volna.

4

És ez csak egyetlen apróság abból az általánosítások és teóriák számára kezelhetetlen komplexitás halmazból, ami a valóság. Mert a zavar ott kezdődik, hogy Jézus is zsidó, de ott folytatódik, hogy a hét magyar törzsből öt nagy valószínűséggel nem magyarul beszél, antropológiájára nézve pedig pamíri-alpilappid-cromagnonid-A-cromagnonid-B-gracilis mediterrán-iráni-nordoid-bajkáli-uráli-dinári-armenoid-atlantomediterrán-jenyiszeji-szajáni-turanid-mongolid; hogy „aradi vértanúk lettek idegenekből, míg az ősök hosszú sorával dicsekedő tiszta magyarok szerepeltek mint muszkavezetők” (Mocsáry Lajos); hogy Mátyás, Zrínyi, Petőfi hogyan magyarok; hogy „hogyan érthetnénk meg Ullmann Móricot, Godberger Sámuelét vagy Spitzer Gerzsont, akik zsinóros mentét öltöttek, Kossuth-szakállt viseltek, pénzt és energiát áldoztak a haza és a

reformok oltárán" (Hanák Péter), hogy „Kohn Móricka nem érti, mért mosolyog a történetnár, mikor ő teletorokkal fújja: »Őseink Árpád vezérlete alatt foglalták el Magyarországot...«" (Benedek Marcell). És ott végződik, hogy Németországban az Antiszemita Ligát a zsidó származású Wilhelm Marr alapította. A felsorolás szinte a végtelenségig folytatható.

Ehelyett olvassuk Lipp költői erejű „összefoglalását”: „Német ajkú magyar sovíniszták és zsidó származású nemzeti antiszemiták? – a kör bezárult; mintha nemcsak a képet, de a korszakot is a Mester komponálta volna. A szereplők élesen szembefordulnak egymással, magyarok, oláhok, tótok, németek, zsidók, pánszlávok és dákorománok mondják a magukét. Nem párbeszéd folyik, csak végtelen monológok sora; a hősök az operafinálék modorában egymás mellett »énekelnek«."

Anton Stefánek a Huszadik Század „zsidókérdéssel" kapcsolatos körkérdésére (1917) adott válaszát (amelyből egyébként megtudhatjuk, hogy mind a szlovákok, mind a zsidók áldott jó emberek, de a magyar, az átok fajzat, gyűlölködést szít közöttük), így kezdi: „a szlovák természete szláv lelkialkatánál fogva toleráns, nem ismeri sem a faji, sem a vallási gyűlölködést". Istenem. Micsoda gyöngyszem. De nehogy azt higgyétek, hogy Antont, ha feltámadna, s eljönne közétek, a legcsekélyebb meghátrálásra tudnátok készíteni megmutatván neki a szerb-horvát-bosnyák örületet. Nehogy azt higgyétek, hogy Lăncrănjan Száraz Györgynek a könyvéről szóló írása olvastán a fejéhez kapott és azt mondta, tényleg, ostobaságokat írtam, gyűlölet vezette tollamat, mindenkinek ártottam a könyvemmel. Nehogy azt higgyétek, hogy a nagymagyar vaddisznó végig bírja olvasni Bibónak az antiszemizmusról írott körültekintő írását, hogy a paranoiás „helyzetbe hozó" számára az erősödő (ez is mily paradox: éppen neki – is – köszönhetően erősödő) anti-antiszemizmus nem újabb bizonyíték a judeopltkrt-lbrlblsvk-blblblblbla-satöbbire. Hiába mondjátok neki, a szerbek nem írhatók le a milosevičekkel, ahogy te, magyar barátom, sem vagy leírható Szálasival. Hiába mondod neki, ha csak egyetlen igazat találsz közöttük, kegyelmezz meg nekik. Pozitív értékei helyén űr van: negatív identitásra van szüksége. (Mint a mélyfradista identitás: a mélyfradizmus ugyanis nem abban áll, hogy hajrá fradi, hanem hogy „újpesti cigányok, basszátok az anyátok".)

Veszélyes dolog lenne persze azt állítani, hogy hagyjuk az egészet, hogy ez a fajta gyűlölet úgysem logikus és racionális, hogy aki akar, az úgyis talál magának ellenséget, alacsonyabb rendű népet, világ-összeesküvőt, söpredék fajzatot. Hogy a „vád" gyakran nem kíváncsi semmilyen érvre, jól megvan nélkűlűk, sőt csak nélkűlűk van jól, mert így legalább „érti" a dolgokat. Ha a tények ellentmondanak, „annál rosszabb a tényeknek". Nem hatódik meg a teória szánalmasságán, nem esik zavarba a megmagyarázni kívánt jelenségek hihetetlen komplexitásától.

Mégis – nincs más lehetőség (illetve az antiszemitizmus esetében a nem-zsidók számára: kategorikus imperatívusz), mint a folyamatos érvelés, az irracionális racionalizálási kísérlete. (Tudom: a téveszméknek is megvan a maguk racionalitása; és azt is: érzelmileg és indulatosan is lehet jól reagálni, de ez esetben veszélyes.) Nincs más lehetőségünk, mint hogy újra és újra elmondjuk azokat a tényeket, amelyek rávilágítanak az általánosítások abszurditására és pszichológiájára. Talán egyetlen (ir)racionalitás sem tökéletesen zárt rendszer. Talán át lehet formálni a gyanakvásba és a gyűlöletbe fektetett lelki energiákat, ha sikerül nyitottabbá tenni. Nincs más lehetőségünk, mint hogy újra és újra elmeséljük, mi történt (és mi történik most), és folyamatosan szembesítjük a koncepcióval. Ezt kísérli meg Lipp Tamás kitűnő könyve is. (Liget Könyvek)

(Farkas Zsolt: Láthatatlan történelem = Magyar Napló, 1993. szeptember 17. 39-41. p.)